

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Сумська філія

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Юридична психологія»

обов'язкових компонент

освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

№7 за темою «Психологія особистості злочинця та психологічні особливості індивідуального та групового злочину»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №2

Розробник:

1. Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
канд. іст. наук, ст. наук. співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

1. Професор кафедри психології та педагогіки Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних
наук, доцент **Наталія МІЛОРАДОВА**

План лекції:

1. Поняття злочинної поведінки та причини її виникнення
2. Психологічна структура злочинного діяння
3. Психологічні наслідки скоєного злочину

Рекомендована література Основна

1.Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

URI:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf.

2.Коновалова В., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. -2-е видання. Харків. : Право, 2010. 240 с.

URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf

3. Ніколаєнко С. О. Юридична психологія: навч. посібн. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с.

URI:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/50590/6/Nikolaenko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jses

Додаткова

1.Балабанова Л.М. Кондратова А.В. Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості. *Право і безпека*, 2010. № 1 (33). С. 179-185. URI:<http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/425>

2.Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права, 2015. № 1. С. 24–31.

URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21S

3.Демиденко Н., Мовчан С. Вплив психологічного аспекту на формування корупційних нахилів громадян. *Протидія корупції : правове регулювання і практичний досвід*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3 грудня 2021р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 78-81.

URI:<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11227>

4.Медведев В.С. Кримінальна психологія : Підручник. К.: Атіка, 2014. 368 с.

URI:<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%94%D0%B2+%D0%92.%D0%A1>

5.Цимбалюк, В. І. Роль судово-психіатричної експертизи в питанні оцінки психічного стану особи. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 245-248.

URI:<http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi>

[bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2014_4_59](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2014_4_59)

ТЕКС ЛЕКЦІЇ

1. Поняття злочинної поведінки причини її виникнення

Будь-який злочин (терористичний акт, зловживання владою чи службовим становищем, службова фальсифікація чи отримання хабара, контрабанда і бандитизм, посягання на особу, її політичні, майнові та інші права тощо) є суспільно небезпечним діянням, яке карається законом.

Ефективна боротьба зі злочинністю з психологічного погляду вимагає глибокого аналізу протиправної дії осіб, які скоїли злочини, вивчення психологічної структури злочину, а також причин, що спонукають людину до злочинної поведінки.

Злочин – це навмисний факт порушення кримінального законодавства, скоєний не в цілях оборони, не має будь-якого іншого виправдання і покараний державою як протиправна дія або судово покараний проступок. тже, **злочинна поведінка** – це навмисна поведінка (тобто відбувається не випадково або бездіяльність), яка заподіює шкоду особі, власності, суспільним інтересам тощо. Людина підлягає кримінальній відповідальності якщо під час вчинення злочинної дії вона розуміла, що робить і усвідомлювала злочинний характер цієї дії. Під це визначення потрапляє безліч злочинних діянь від вбивства до незначних порушень правил дорожнього руху.

Злочинна поведінка з точки зору її будови відповідає всім ознакам вольової діяльності. З суб'єктивної сторони вона характеризується волею, мотивованістю і цілеспрямованістю, а з об'єктивної – фізичними діями або утриманням від них.

якщо в скоєному злочину воля особи не знайшла свого вираження в силу внутрішніх причин (розлад свідомості, психічна хвороба тощо), то особа не підлягає кримінальній відповідальності. Якщо ж у злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу зовнішніх причин (примус, насильство тощо), то це є обставиною, що пом'якшує кримінальну відповідальність.

Причини виникнення злочинності

Аналіз формування злочинної поведінки з позицій психології передбачає пошук відповідей на такі запитання: *чому скоєно злочин?* Що призвело чи примусило цю людину обрати злочинний варіант поведінки в конкретній ситуації? Який психічний стан індивіда, його психічні властивості, що проявились у злочинній дії?

Відповіді на ці запитання не можуть бути однозначними, бо злочин як свідоме дія людини завжди є результатом складної взаємодії найрізноманітніших причин.

Об'єктивними причинами правопорушень є суперечності в соціальних і економічних відносинах — низький рівень життя людей, недоліки організаційного і адміністративно-господарського характеру, безробіття, найближче соціальне оточення та ін.

Суб'єктивні причини злочину — соціальні позиції особистості, система цінностей та інтересів, рівень соціалізації і правосвідомості, соціальні установки і стереотипи поведінки, а також психодинамічні особливості особи і тимчасові психічні стани.

Оскільки поведінка людини не буває прямим наслідком безпосередньо чинних факторів (соціально-економічних умов життя, ситуативних обставин і т. п.), то її неможливо розглядати за аналогією з причинністю в явищах природи. Система зовнішніх обставин у поведінці особи переламується через її внутрішній світ, через її психіку.

Звідси випливає важливий висновок: у злочинній поведінці проявляється єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів людської життєдіяльності. Традиційно детермінанти злочинної поведінки поділяються на дві групи - *соціальні та біологічні*. Однак аналіз численних проявів девіантної поведінки приводить нас до необхідності ввести системоутворюючий фактор — **соціопсихобіологічна детермінація**. При цьому серединне положення фактора «психо» означає його інтегруючу функцію у відношенні як до соціального, так і до біологічного факторів.

Біологічні передумови включають: спадково-генетичні особливості, уроджені властивості індивіда (придбані під час внутрішньоутробного розвитку й пологів); психічні розлади.

Г.А. Аванесов виділяє такі ***біологічні передумови, які відіграють негативну роль у поведінці людини:***

- патологія біологічних потреб, яка часто стає причиною сексуальних збочень і статевих злочинів;
- нервово-психічні захворювання (психопатії, невротенії), які підвищують збудливість нервової системи, зумовлюють неадекватну реакцію та затрудняють соціальний контроль за діями,
- спадкові захворювання, особливо, які спричинені алкоголізмом, якими страждають 40% розумово відсталих дітей;
- психофізіологічні навантаження, конфліктні ситуації, зміна хімічного складу навколишнього середовища, використання нових видів енергії, які призводять до різних психосоматичних, алергійних, токсичних захворювань і є додатковим кримінальним фактором.

Соціальні детермінанти скоєння злочинів:

У відповідях на питання «Чому люди вчиняють злочин?» опитувані (30 правослухняних осіб) вказали загалом 145 причин, а на питання «Чому люди не вчиняють злочин?» було отримано 114 відповідей.

В ході аналізу уявлень опитуваних про основні причини злочинів, була здійснена спроба їх групування за змістовними блоками.

Причини вчинення злочину були поділені на три основні блоки:

1. Внутрішні або суб'єктивні причини (62,8% відповідей).

- індивідуальні особливості (42,9%), а саме: жадібність, корисливість (30,8%); агресивність, злобність, презирство (23,1%); заздрість (15,4%); інші (невпевненість в собі, мстивість, ревнивість, низький інтелект) (30,8%);

- дефекти моралі та самоконтролю (відсутність моральних принципів, прагнення будь-що добитись свого, для самоствердження, заради слави, з насолоди та для задоволення, небажання стримуватись) (20,9%);

- психічні та соматичні захворювання або розлади, психотравми (16,5%);

- дефекти когнітивної сфери (відсутність страху покарання та нерозуміння його невідворотності, нерозуміння сутності злочинів) (8,8%);

- наркоманія, алкоголізм (4,4%);

2. Зовнішні (25,5% відповідей):

- невдоволеність життям через соціальну несправедливість, низький рівень життя в країні (48,6%);

- деструктивне оточення (погана сім'я, школа, складне дитинство) (18,9%);

- вплив ЗМІ (буденність злочинів, яку поширюють телебачення та Інтернет, позитивний образ злочинця) (16,2%);

- погане законодавство, безкарність злочинів (8,2%); - оточення не дає можливості розвиватись (недоступність освіти та відпочинку) (8,1%);

3. Причини, що виправдовують злочин (12,2% відповідей):

- відсутність іншого виходу, крайня необхідність, шантаж (50,0%);

- під чужим впливом (релігія, гіпноз, фанатизм) (27,8%);

- з необережності (22,2%).

Однак опитані в цілому тверезо ставляться до зовнішніх причин, говорячи про те, що хоча об'єктивні обставини мов підштовхують до злочинної поведінки, у людини в будь-якому випадку залишається можливість якось змінити своє життя. Це свідчить про розуміння опитуваними того, що в кінцевому підсумку зовнішні причини переломлюються у внутрішньому плані особистості, яка і приймає остаточне рішення щодо вчинення злочину.

На питання «Чому люди не вчиняють злочинів?» було отримано 114 відповідей. Серед зовнішніх чинників опитувані найчастіше вказували гармонійність виховання (40,1%) та об'єктивно обумовлену відсутність змісту у вчиненні злочинів: гарне оточення, робота, сім'я, загалом є можливість жити, не порушуючи закон (40,1%).

частині відповідей (19,8%) чітко прослідковується вплив захисних механізмів психіки опитуваних. Вони вказують, що «усі хоча б раз в житті вчиняли дрібні злочини» або «просто не потрапляли в ситуацію, в який треба було вчинити злочин».

Дані отримані у групі правопорушників показали наступні результати: значно менша кількість отриманих відповідей на запитання «Чому люди вчиняють злочин?» - 78, на запитання «Чому люди не вчиняють злочин?»

тільки 57. Переважна більшість відповідей на перше запитання носило характер самовиправдань, самозахисту: «Хто-небудь або що-небудь повинні в злочину, тільки не злочинець» - 85%. На друге запитання переважна більшість відповідей пояснювала, що почуття страху, що перешкоджає вчиненню злочину – 68%.

Індивідуально-психологічні детермінанти:

Більшість спеціалістів обґрунтовано вважають, що протиправні дії зумовлені, з одного боку, груповими ефектами (в тому числі й впливом літератури, ЗМІ), а з другого – особистістю правопорушника. Наприклад, О. Ратінов серед факторів, які зумовлюють формування у правопорушників певного відчуття особистої безпеки, визначає такі:

- надія на щасливий випадок, яка породжується прикладами інших правопорушників, поганими зразками літературної і кінопродукції тощо;
- успішність минулих дій суб'єкта, схильність до ризику зростає відповідно успіху;
- ризикованість може бути властивістю особистості правопорушника, яка виражається в пристрасі до гострих відчуттів;
- визнання ризику “фатумом життя”, що особливо характерне для фаталістичної позиції багатьох рецидивістів.

Приклад: експеримент Зімбардо

2. Психологічна структура злочинного діяння

Психологічна структура злочинного діяння – це аналіз психологічного змісту структурних елементів злочину.

Злочин як вольова дія індивіду складається з наступних елементів:

- 1) мотивація й мотиви злочинної дії;
- 2) формування мети злочинної дії;
- 3) ухвалення рішення про здійснення конкретного злочинного діяння; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- 4) способи здійснення злочинного діяння;
- 5) досягнення результату й ставлення суб'єкта до цього результату.

Виникнення злочинної поведінки полягає у формуванні в індивіда стану психологічної готовності до прийняття кримінальної мети і способу її досягнення у формі суспільно небезпечних дій або бездіяльності.

У процесі формування цієї готовності індивід своєрідно сприймає й оцінює зовнішні умови, випробовує характерні для нього мотиви, визначає особистісно прийнятний спосіб дій. Прийнята мета досягається ним завдяки виробленими життєвим досвідом навичками, уміннями і здібностями.

Структура злочинного діяння є відображенням прояву домінуючих **мотивів**. *Мотивація* – це загальне спонукання активності індивіда у відповідному напрямку, детерміноване актуалізованою потребою. Так, наприклад, мотивація голоду актуалізує пошук їжі, а мотивація зайняття науковою діяльністю – придбавати знання.

Мотив є таким спонуканням до злочинної поведінки, який є його рушійною силою, психологічною причиною. В основі його лежить

актуалізована потреба, яка спонукає до дії. На формування мотиву впливають потреби, ціннісні орієнтації, конфліктні ситуації, об'єктивні обставини та ін.

Мотиви є суб'єктивною стороною злочину і підлягають обов'язковому виявленню і доказу. Мотив злочину має значення для:

- визначення ступеню суспільної небезпеки злочину і злочинця,
- кваліфікації злочину,
- призначення виду і розміру покарання,
- визначення режиму утримання в місцях позбавлення волі.

У необережних злочинах немає прямих спонукань до здійснення злочину, і тут злочинний результат не збігається з мотивом і цілями дії. Необережні злочини пов'язані з дефектами в регуляції поведінки, недостатньою здатністю суб'єкта передбачати можливі наслідки дій. Визначення наскільки необачність поведінки властива даній особистості важлива для визначення ступеня суспільної небезпеки звинуваченого.

Ряд дослідників вважає, що мотив сам по собі не може бути спонукою до прийняття кримінальних цілей-способів, оскільки майже любе спонукання можливо спрямувати як у просоціальне русло, так і антисоціальне. Але треба знати, що є так звані соціально дезадаптовні мотиви, які реалізувати соціально сприйнятливим способом або дуже важко, або практично не можливо реалізувати.

Які це дезадаптовні, або як зауважують А.Ю.Антонян, О.Г.Самовічев, О.М.Столярченко та інші дослідники **криміногенно значимі мотиви**. Перший тип - мотиви, які народжені гіпертрофованими аморальними нахилами, задоволення яких пов'язано з кримінальним ризиком – з високою вірогідністю переходу аморального вчинку у злочинне діяння. Такі нахили можуть втілюватись в зловживанні алкоголем, у пристрасті до азартних ігор, статевій розпущенні та іншому. Відмічені особливості можуть бути пов'язані з психічними аномаліями та відноситись до патології спонукань.

Другий тип складають мотиви, які народжені гіпертрофованими потребами, рівень яких значно завищений, не відповідає індивідуальним та соціальним можливостям забезпечення їх законного задоволення. Інтенсивне переживання цих потреб при усвідомленні, що їх неможливо задовольнити законними засобами як би спонукає суб'єкта вибрати незаконний засіб дій.

Третій тип – це збудники, які обумовлені необхідністю у розрядці стійких негативних емоційних станів суб'єкта. Ці стани є стійкими переживаннями почуття відчуження, занепокоєння, неповноцінності, озлобленості, агресії та іншого. У якості психологічних властивостей особистості, детермінуючих такі емоційно-мотиваційні стани є відповідні акцентуації характеру та емоційно-мотиваційні установки.

Четвертий тип є проявом загострених негативних почуттів до відповідних соціальних об'єктів чи суб'єктів, які виступають правоохоронними цінностями. Ці переживання обумовлені неприйняттям тих чи інших людей, соціальних груп, державних чи суспільних інститутів.

П'ятий тип є криміногенно значимі мотиви, які породжені потребами у соціально-“відчуженому” стані життя. Потреба до включення в кримінальне середовище може виникнути у разі звикання до цього середовища і відчуження від просоціального середовища. Особистість якби знаходить те, що дає їй можливість самовиразитись хоч і за рахунок порушення діючих норм та правил поведінки

Шостий тип мотиви неадекватної оцінки значення зовнішніх умов. Неадекватно негативна оцінка умов може понукати до юридично неправомірних агресивно-захистних дій. Невірна оцінка умов може провокувати дії суб'єкта у досягненні особисто цінного результату, але не має законних підстав і дії визначаються як юридично ризикові.

Кульмінаційним актом у структурі дії є ухвалення рішення – остаточне затвердження вибраного варіанту поведінки. Спонування, намір, мотиви й мета злочинної дії в юриспруденції поєднуються в комплексне поняття **"злочинний намір"**.

Як психологічне утворення, злочинний намір - явище динамічне. Виникаючи на основі певного спонування, намір пов'язаний з аналізом конкретної обстановки, визначенням конкретної злочинної мети.

Суб'єкт несе відповідальність не за намір, а за здійснення злочину або за підготовку до злочину. Однак уже виникнення наміру - це психологічний акт підготовки до злочину. У структурі злочинного діяння суттєво саме виникнення й формування наміру. Аналіз цього процесу завжди виявляє особистісні особливості злочинця. Для оцінки злочинного діяння, його кваліфікації істотне значення мають спрямованість і зміст наміру.

Спрямованість наміру - це майбутній результат дії, на досягнення якої спрямовано злочинне діяння.

Зміст наміру - це відбиття у свідомості суб'єкта всіх тих обставин, які пов'язані з досягненням мети.

Так, при здійсненні розкрадання шляхом крадіжки спрямованість злочинного наміру виражається в корисливій меті.

Зміст же наміру тут полягає в розумінні суб'єктом незаконності своїх дій і їх таємного характеру, заподіяння матеріального збитку державі або громадянину. Кваліфікація такого діяння, як крадіжка, вимагає виявлення й спрямованості й змісту його злочинного наміру.

Злочинний намір об'єктивується в способах і результатах його реалізації.

Спосіб здійснення злочину:

- індивідуалізує даний злочин,
- вказує на ступінь його суспільної небезпеки,
- проявляє психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, уміння, навички, звички тощо,
- свідчить про його навмисність, підготовленість або раптовість, ненавмисність
- підрозділяє злочини на насильницькі й ненасильницькі.

Спосіб дії дозволяє виразно судити про мету й мотиви в тих випадках, коли мотиви дії сполучені з її метою (розкрадання, кровна помста, хуліганство).

Результат злочинного діяння

Задоволення результатом закріплює образ даного акту злочинної поведінки, полегшує його повторення в майбутньому.

Образ досягнутого результату може викликати негативні почуття й у зв'язку із цим каяття у вчиненому.

Можлива й добровільна відмова від доведення злочину до кінця (на основі жалості, жалю, малодушності, страху тощо), контрмотиви. І незважаючи на те, що ці мотиви не мають юридичного значення, вони істотні для оцінки особистості злочинця. Здійснений злочин завжди викликає певні зміни в особистісних якостях злочинця - відбувається або закріплення злочинної, антисоціальної спрямованості особистості, або критична її перебудова.

Здійснений злочин, постійна погроза викриття й покарання створюють відповідну післязлочинну домінанту в психіці злочинця, певну напруженість у його поведінці. Страх перед покаранням може викликати зниження рівня саморегуляції, ригідність, негнучкість мислення, стан пригніченості й навіть депресії. У ряді випадків злочинець робить перестраховальні дії, приходить на місце здійснення злочину з метою більш ретельного приховання слідів злочину. Проявляється підвищений інтерес до ходу розслідування.

Може підсилитися протиставлення своєї особистості соціальним вимогам. Такі злочинці шукають емоційних ситуацій, що відволікають свідомість від минулих подій. У ряді випадків це перемикання здійснюється шляхом планування нових злочинів. І нерідко ці нові злочини відбуваються з більшою жорстокістю, цинізмом і з меншою обачністю.

3. Психологічні наслідки скоєного злочину

Юридична практика свідчить, що кожен злочин несе певний психологічний вплив не лише на потерпілого чи очевидців, а й на особу, яка скоїла злочинне діяння. Скоєний злочин викликає певні зміни в особистісних якостях злочинця: відбувається або закріплення антисоціальної спрямованості особистості, або критична перебудова її інтересів, поглядів, бажань тощо.

Одна з особливостей психічної діяльності особи після скоєння злочину полягає в тому, що психічна напруженість не спадає, а навпаки, посилюється. Це зумовлено такими факторами:

- а) сприйняття злочинцем самого результату злочинного діяння, яке завжди супроводжується сильним емоційним впливом;
- б) поява оціночних суджень про здійснені дії;
- в) страх перед покаранням і зниження рівня саморегуляції;
- г) збудження підвищеної нерішучості, негнучкості мислення тощо.

Визначення свого ставлення до злочину, усвідомлення скоєного можуть викликати у злочинця дії, спрямовані на приховування слідів злочину, на вироблення поведінки, яка доводила б його непричетність до злочину. Бувають випадки, коли злочинець здійснює перестраховані дії: приходить на місце події з метою маскуванню слідів злочину, проявляє підвищений інтерес до ходу

розслідування. Крім того, оцінка здійснених дій і сприйняття наслідків можуть змінити ставлення злочинця до мотивів скоєного злочину, до його задуму.

Усвідомлення своєї вини, причетності до матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної окремій особі, групі осіб чи суспільству, може викликати у злочинця реакцію щодо надання допомоги слідству і правосуддю.

Разом з тим у деяких злочинців після скоєння злочину може посилитися конфлікт із суспільством, протиставлення своєї особи соціальним вимогам. Щоб відволікти свою свідомість від скоєного, такі злочинці у пошуку необхідних чи емоційних станів планують нові злочини.

Психічні зміни в особистості злочинця після скоєння злочинного діяння багато в чому визначаються психологічною структурою скоєного злочину:

а) чи був він свідомо спланованим і підготовленим чи ситуативним, імпульсивним;

б) чи реалізувалася в ньому усвідомлена потреба чи злочин був результатом дефекту соціальної ролі;

в) який мотив із сукупності мотивів домінував;

г) які способи, засоби та знаряддя використовувались і т. д.

Сила емоційного впливу набагато вища в тому разі, якщо людина скоює злочин уперше чи при скоєнні злочину виникає необхідність у діях, які раніше не планувалися, настають наслідки, які не очікувались.

Психічні стани, пов'язані з переживанням скоєного злочину, призводять до того, що в поведінці злочинця і його діях проявляється загальмування розумових процесів, утрачається автоматизм у вироблених раніше робочих навиках, змінюється звична манера спілкування з оточуючими (з'являється дратівливість, замкнутість). Однак може мати місце і підвищена активність людини після скоєння злочину, що найчастіше виражається у непродуманості дій, метушливості, неадекватності реакції на ситуацію.

Потреба в розрядці, викликана підвищеним психічним напруженням, реалізується у злочинців-рецидивістів шляхом посиленого вживання алкоголю чи наркотиків, що знімає напруження і заглушує стан тривоги, неспокою.

Якщо після скоєння злочину не настає юридична відповідальність — покарання, в особистості злочинця також відбуваються окремі психічні зміни. Зокрема, може з'явитися усвідомлення безкарності, зниження внутрішнього конфлікту між “хочу” і “повинен” (у цій боротьбі перемогу отримує мотив “хочу”, що спонукає особистість на нові злочини).